

2/2015. (II. 25.) számú dékáni utasítás
„Az ELTE PPK kutatási és publikációs alapelvei” elnevezésű dokumentum
alkalmazásáról, a kutatásetikai kérelmek beadásának rendjéről¹

Az ELTE Szervezeti és működési szabályzat I. kötet Szervezeti és működési rend 124. § (1) e) pontja és 149. § e) pontja szerinti irányítási jogkörben eljárva az alábbiakat rendelem el:

1. §

(1) A Pedagógiai és Pszichológiai Kar Kari Tanácsa által – a 14/2015. (II. 19.) PPK KT határozattal – elfogadott, a jelen utasítás *1. számú mellékletét* képező „Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar kutatási és publikációs alapelvei” elnevezésű dokumentum az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán tudományos munkát végző munkatársak, továbbá doktorandusz-, illetve alap- és mesterszakos hallgatók és doktorjelöltek számára kötelező érvényű.

(2) A Pedagógiai és Pszichológiai Kar dékánja felhatalmazást ad arra, hogy a kar intézetei – „Az ELTE PPK kutatási és publikációs alapelvei” elnevezésű dokumentum kiegészítéseként – az egyes szakterületek speciális szabályait külön kutatásetikai kódexben rögzítsék.

(3) A Neveléstudományi Intézet és a Neveléstudományi Doktori Iskola a (2) bekezdés alapján alkotta meg „A Neveléstudományi Intézet és a Neveléstudományi Doktori Iskola kutatásetikai kódexe” című dokumentumot, amelyet a Kari Tanács a 78/2016. (VI. 14.) PPK KT határozatával fogadott el, s a jelen utasítás *2. számú mellékletét* képezi. A Neveléstudományi Intézet és a Neveléstudományi Doktori Iskola kutatásetikai kódexét a neveléstudományi szakterületen zajló kutatások vonatkozásában kell az (1) bekezdés szerinti személyi körben alkalmazni.

2. §

„Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar kutatási és publikációs alapelvei” elnevezésű dokumentum (*1. számú melléklet*) értelmében olyan kutatómunka, aminek része emberből, vagy embertől származó adatok elemzése, kizárólag már meglévő etikai engedély birtokában végezhető. Amennyiben egyértelműen pszichológiai, neveléstudományi vagy egyéb – az egészségügy területét nem érintő – kutatásról van szó, akkor az engedélyt a Kari Kutatásetikai Bizottság adja ki. Az ehhez szükséges formanyomtatvány és a beadás menetének leírása a <http://ppk-keb.elte.hu/kerelmek-beadasa> oldalon érhető el.

3. §

Jelen utasítás 2015. március 1. napján lép hatályba.

Dr. Demetrovics Zsolt
dékán

¹ Egységes szerkezetben a módosításáról szóló 1/2016. (VI. 30.) számú dékáni utasítás rendelkezéseivel.

Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar kutatási és publikációs alapelvei²

Célkitűzés

Az egyetemi tevékenység szerves része az oktatómunka mellett a tudományos – pályázati, kutatási és publikációs – aktivitás. Jelen dokumentum azokat az elterjedt és a nemzetközi gyakorlatban is alkalmazott alapelveket foglalja össze, amelyek követése feltétlenül ajánlott és elvárt az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán végzett tudományos tevékenység során. E dokumentum célja, hogy a tárgykörben olyan normatívát adjon, mely kötelező érvényű az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán tudományos munkát végző munkatársai, továbbá doktorandusz-, illetve alap- és mesterszakos hallgatói és doktorjelöltjei számára.

Alapfogalmak

Vezető kutató: olyan PhD fokozattal rendelkező kutató, aki minősítése révén jogosult önálló kutatás végzésére, valamint arra, hogy más, minősítéssel nem rendelkező beosztott kutató munkáját felügyelje.

Kutatásvezető (Principal Investigator): egy dokumentált kutatási projekt alapján meghatározott, az adott projektre vonatkozóan vezető és felelős szerepkörrel felruházott személy. Kutatásvezető csak minősített (PhD) kutató lehet. A kutatásvezető személye többnyire elfogadott pályázati támogatás szerint is definiált, de kutatási tevékenység pályázat nélkül is megvalósulhat. *Egyéni kutatást* kivételes esetben nem minősített kutató is végezhet, de ez esetben a kutatás mellé a tanszékvezető minősített (PhD) szupervizort jelöl ki.

Témavezető: a PhD-képzés alapján definiált személy, aki teljes körűen felelős a PhD-hallgató tudományos tevékenységéért, valamint a hallgató tudományos munkájának irányításáért és segítségéért.

Szakedolgozat-témavezető: a szakdolgozati munkát felügyelő oktató-kutató. A szakdolgozat témavezetője lehetőség szerint, és preferáltan PhD fokozattal rendelkezik. Amennyiben az egységvezető nem minősített oktató számára engedélyezi a szakdolgozati témavezetést, akkor a szakdolgozat kettős vezetéssel zajlik, azaz a nem minősített oktató témavezetői munkáját, illetve a szakdolgozat elkészítésének folyamatát szupervizorként egy minősítéssel rendelkező kutató is felügyeli. Utóbbit a nem minősített oktató kollégával történt egyeztetés nyomán a tanszékvezető jelöli ki.³ A szakdolgozati kutatómunkával és a vonatkozó kutatással kapcsolatos végső felelősség a minősítéssel rendelkező szupervizort terheli. A szakdolgozati témavezetés az itt meghatározottak szerinti biztosítása és felügyelete a tanszék/intézet/központ vezetőjének hatásköre.

Műhelymunka-témavezető: a műhelymunka témavezetője MA, MSc vagy MD végzettséggel rendelkező oktató. Amennyiben a műhelymunka témavezetője nem rendelkezik PhD fokozattal, úgy szükséges olyan felügyelő vezető kutató bevonása, aki a témavezetés, valamint a kutatómunka fölötti felügyeleti feladatokat ellátja. Utóbbit a nem minősített oktató kollégával történt egyeztetés nyomán a tanszékvezető jelöli ki. A témavezetéssel és a kutatással kapcsolatos végső felelősség a vezető kutatót terheli. A műhelymunka-témavezetés az itt meghatározottak szerinti biztosítása és felügyelete a tanszék/intézet/központ vezetőjének hatásköre.

² Elfogadta a PPK Kari Tanácsa 2015. február 19-én.

³ Doktorandusz esetében javasolt, hogy a felügyelő tanár a doktorandusz témavezetője legyen.

Kutatócsoport: egy vagy több téma vizsgálatára szerveződött formáció, amelyet a kutatócsoport munkájáért felelős kutató vezet (kutatócsoport-vezető). Egy kutatócsoporthoz több vezető kutató is tartozhat.

Beosztott/résztvevő kutató: egy kutatócsoport tagja. Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának egyetemi struktúrájában a beosztott kutató munkáját doktori témavezetője felügyeli vezető kutatóként. Amennyiben a doktori hallgató más kutatásvezető munkájában is részt vesz, úgy az adott kutatási projektben munkáját a vonatkozó kutatás vezetője felügyeli. Ilyen esetben szükséges a témavezető és a kutatásvezető egyeztetése.

Publikáció (tudományos közlemény): a kutatási eredmények szóban (előadás) vagy írásban (különböző műfajú publikációk) történő közzététele.

Kutatási alapelvek

Kutatás végezhető egyénileg és/vagy tudományos műhelyekhez, kutatócsoportokhoz kötődően.

Minden kutatócsoportnak van vezetője és minden kutatómunkának van felelős vezetője (kutatásvezető). A kutatócsoport vezetője meghatározza a kutatócsoportban vizsgált kérdések körét. A téma (témák) az abban résztvevőkkel folytatott megbeszélés alapján módosulhat közös megegyezés alapján. Nézetkülönbség esetén a kutatásvezető, végső soron a kutatócsoport-vezető állásfoglalása dönt. Az ezen viszonylatokban megoldatlan vitás kérdések esetén a kutatóhely vezetőjének (intézetigazgató) állásfoglalása a mérvadó.

Etikai szabályozás

Olyan kutatómunka, aminek része emberből, vagy embertől származó adatok elemzése, kizárólag már meglévő etikai engedély birtokában végezhető. Amennyiben egyértelműen pszichológiai, neveléstudományi vagy egyéb, az egészségügy területét nem érintő kutatásról van szó, akkor az engedélyt a Kari Kutatásetikai Bizottság (KEB) adja ki. Ezt kizárólag a megfelelő űrlap kitöltésével lehet igényelni, amely a www.ppk-keb.elte.hu honlapon érhető el. A kérelmet csak a kutatás vezetője nyújthatja be.

Azokban az esetekben, amikor a tervezett kutatásnak orvosi-egészségügyi vonatkozásai is vannak, a kérelmet az Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottsága (ETT-TUKEB)⁴ számára kell benyújtani. Ezekben az esetekben is ki kell tölteni – előzetesen – a kari űrlapot és azt eljuttatni a KEB számára. A KEB nyilatkozik arról, hogy a kutatást, illetve a kutatásvezető személyét megfelelőnek találja-e, amely nyilatkozat az ETT-TUKEB felé benyújtott kérelem mellékletül szolgál.

A KEB valamennyi beadott kérelemről nyilvántartást vezet, s a kérelmeket archiválja.

A műhelymunka, illetve a szakdolgozat minden esetben vezető kutatóhoz, illetve kutatócsoporthoz kapcsolódva készül. Az etikai kérelmet *műhelymunka* és *szakdolgozat* esetében is a vezető (minősített) kutató nyújtja be. A kutatás megvalósítása történhet egy, a kutatócsoportban történő nagyobb volumenű kutatásba történő bekapcsolódás révén (annak egy résztémáját feldolgozva) vagy önálló ötlet alapján.

Kutatásetikai kérelmet utólagosan, azaz már lefolytatott vizsgálathoz nem lehet benyújtani.

A pszichológiai témájú kutatások vonatkozásában további etikai kérdésekben irányadó lehet a Magyar Pszichológiai Társaság és a Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi

⁴ <http://www.ett.hu/tukeb/tukeb.htm>

Egyesületének Pszichológusok Etikai Kódexe (2004), illetve a vonatkozó hazai^{5,6} és nemzetközi (Amerikai Pszichológiai Társaság, Declaration of Helsinki) szabályozások.^{7,8}

A neveléstudományi, pedagógiai témájú kutatások kutatómunka vonatkozásában további etikai kérdésekben irányadó a Neveléstudományi Intézet és Neveléstudományi Doktori Iskola Kutatásetikai Kódexe.

Publikációs alapelvek

A kutatómunka eredményeinek ismertetése szóbeli (előadás) és írásbeli (különböző műfajú közlemények) publikációk formájában lehetséges. Bármely forma esetén fel kell tüntetni a szerzők munkahelyét (munkahelyeit).

Egy publikációban szerzőként csak az tüntethető fel, aki a közlemény elkészültéhez tudományos tevékenysége révén érdemben hozzájárult. A nem tudományos jellegű hozzájárulás nem jelent szerzőséget. A tudományos közleményekben valamennyi olyan kutatót fel kell tüntetni szerzőként, aki tudományos munkájával hozzájárult a kutatás és a közlemény elkészüléséhez.

A publikációk szerzőinek sorrendjét a kutatásvezetővel és minden szerzőtárrsal előzetesen folytatott megbeszélés alapján kell kialakítani. Az erre vonatkozó alapelveket érdemes a kutatás megkezdése előtt, akár írásban is rögzíteni. Több kutatócsoport együttműködése esetén ez különösen ajánlott. A szerzőségre vonatkozó nézetkülönbség esetén a kutatásvezető állásfoglalása dönt.

Konvencionálisan két kiemelt szerzői hely jelentősége alapvető. Az első szerző helye fejezi ki a kutatómunkából és a közlemény elkészítéséből legnagyobb részt vállaló kutató személyét, míg az utolsó szerző konvencionálisan a kutatás, illetve a kutatócsoport vezetője. Az első szerzők sorrendjét a kutatómunkához és a közlemény elkészítéséhez való hozzájárulás mértéke határozza meg elsődlegesen, míg az utolsó szerző a kutatás egészéért felelőséget vállaló kutatásvezető. Ezen helyek alkalmazásában szakterületenként eltérések lehetnek. A szerzői sorrend végső kialakításában a kutatásvezető véleménye a meghatározó. Bizonyos indokolt esetekben az első, illetve az utolsó szerzői hely megosztható.

Nem lehet előadásra vagy írásos publikációra benyújtani olyan munkát, amelyet az abban bármely szinten érintett (adatfelvétel és -feldolgozás, vizsgált téma és/vagy kérdés eredetiségére vonatkozó ötlet stb.), közreműködő kutatók előzetesen egymással nem egyeztettek. A benyújtást megelőzően a kutatásvezető, illetve a kutatócsoport vezetőjének jóváhagyása elengedhetetlen.

Affiliáció megjelölése

Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának főállású és részállású alkalmazottai valamennyi tudományos közleményük esetén kötelesek a Kart és az Intézetet⁹ affiliációként megjelölni. Affiliációként egységesen a következő használandó:

⁵ 235/2009. (X. 20.) Korm. rendelet az emberen végzett orvostudományi kutatások, az emberi felhasználásra kerülő vizsgálati készítmények klinikai vizsgálata, valamint az emberen történő alkalmazásra szolgáló, klinikai vizsgálatra szánt orvostechnikai eszközök klinikai vizsgálata engedélyezési eljárásának szabályairól.

⁶ 23/2002. (V. 9.) EüM rendelet az emberen végzett orvostudományi kutatásokról.

⁷ Az Amerikai Pszichológiai Társaság vonatkozó irányelvei: <http://www.apa.org/ethics/code/index.aspx>.

⁸ A Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects irányelvei: <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/b3/>.

⁹ A kari szervezeti struktúra változása a magyar és az angol nyelvű megnevezések esetében egységesen a CXXX/2015. (VI. 29.) szenátusi határozat alapján került átvezetésre.

Magyar nyelven:

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Intézet

Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet

Eötvös Loránd Tudományegyetem Felnőttképzés-kutatási és Tudásmenedzsment Intézet

Eötvös Loránd Tudományegyetem Egészségfejlesztési és Sporttudományi Intézet

Eötvös Loránd Tudományegyetem Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézet

Angol nyelven:

Institute of Psychology, Eötvös Loránd University

Institute of Education, Eötvös Loránd University

Institute of Research on Adult Education and Knowledge Management, Eötvös Loránd University

Institute of Health Promotion and Sport Sciences, Eötvös Loránd University

Institute of Intercultural Psychology and Education, Eötvös Loránd University

A szabályozás némiképp eltérő a (1) főállású munkatársak, (2) a részállású munkatársak és a (3) doktoranduszok esetében az alábbiak szerint:

(1) *Főállású munkatársak* esetében, speciális, különösen indokolt esetektől eltekintve – amelyet a kutatócsoport-vezető írásos ajánlása nyomán a kutatóhely vezetője kell, hogy jóváhagyjon – az ELTE *elsődleges* affiliációként kell, hogy megjelölésre kerüljön. Amennyiben a fentiek szerint indokolt és jóváhagyott esetben az ELTE nem *elsődleges* affiliációként szerepel, másodlagos affiliációként ilyenkor is fel kell tüntetni.

(2) Az Intézet *részállású munkatársai* az ELTE tudományos közleményeikben *többnyire másodlagos affiliációként* kötelesek feltüntetni, kivéve, ha a munka körülményei az *elsődleges* affiliációt indokolják. Az ELTE mint affiliáció feltüntetése alól speciális és igen ritka kivételt jelenthet, ha a közleményhez kapcsolódó kutatómunka semmilyen tekintetben nem kapcsolódik az ELTE-hez; minden ilyen esetben a kutatóhely vezetőjének állásfoglalása mérvadó. Amennyiben azonban a kutatómunka vagy annak finanszírozása érdemben az ELTE-hez kötött, akkor az ELTE *elsődleges* affiliációként jelölendő. Semmiképp nem maradhat el az ELTE affiliációként történő megjelölése a részállású alkalmazottra vonatkozóan, ha a kutatómunkában és a közleményben az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolában vagy Neveléstudományi Doktori Iskolában ösztöndíjas vagy önköltséges rendszerben képződő doktorandusz hallgató is részt vesz.

(3) Az ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskolában és Neveléstudományi Doktori Iskolában *ösztöndíjas vagy önköltséges rendszerben tanuló hallgatói* kettős affiliációt kötelesek megadni, azaz affiliációként mind a doktori iskolát, mind pedig az intézeti háttérre kötelesek megjelölni. A doktori iskolára történő megjelölés az alábbiak szerint meghatározott.

Magyar nyelven:

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskola

Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola

Angol nyelven:

Doctoral School of Psychology, Eötvös Loránd University

Doctoral School of Education, Eötvös Loránd University

Az *ösztöndíjas doktoranduszok* az első helyen a doktori iskolára vonatkozó affiliációt, második helyen az intézeti háttérre vonatkozó affiliációt kötelesek megadni. Az *önköltséges rendszerben tanuló doktorandusz* hallgatók szintén kötelesek mindkét (a doktori iskolára vonatkozó, illetve az intézeti affiliációt jelző) affiliációt megjelölni tudományos

közleményeikben. Amennyiben azonban a nem ösztöndíjas rendszerben képződő hallgató más tudományos kutatóhelyen van alkalmazásban, ez kivételt jelenthet az elsődlegesség alól, azaz a doktori iskolára és az intézetre vonatkozó affiliáció ilyen esetben másodlagos és harmadlagos affiliációként jelenik meg. Minden más esetben az elsődlegesség alól kizárólag a Doktori Iskola vezetője adhat mentességet.

A Neveléstudományi Intézet és a Neveléstudományi Doktori Iskola kutatásetikai kódexe¹⁰

Bevezetés

A neveléstudomány a nemzetközi és a hazai tudományos életben önállónak tekintett diszciplína, amely a humán- és társadalomtudományok határterületén az emberi jelenségek széles körét kutatja a változás-változtatás, fejlődés-fejlesztés dimenziói mentén. A neveléstudomány részterületei különböző tudományos kontextusokban mutatkoznak meg, de általános jellemzőjük, hogy különös figyelmet kap a gyermek, az intézményes nevelés és a pedagógiai, illetve andragógiai tevékenységek egyéb formáinak kutatása. Ezeknek a hangsúlyos területeknek a kutatása sajátos etikai szabályozást kíván meg. Ezek alapvetően nem térnek el a társadalomtudományokban bevett etikai szabályozástól, de specifikusak lehetnek a fejlesztés pedagógiai perspektívája, illetve a kutatások sokszor veszélyeztetett vagy sebezhető résztvevői miatt. A jelen szabályozás magában foglalja a Pedagógiai és Pszichológiai Karon folyó széles értelemben vett neveléstudományi és társadalomtudományi kutatásokra vonatkozó irányelveket és szabályokat is.

E dokumentum nem egy minden pontjában egyértelmű normákat meghatározó szöveg, hanem a kutatók munkáját és a Kari Kutatásetikai Bizottság (KEB) közösségi döntéseit segítő kódex. A tudományos életben egyre inkább jelen lévő kommunikatív etika elveit is figyelembe véve felhívja a figyelmet a neveléstudományi kutatások etikai problémáinak összetettségére, e problémák megválaszolásának különböző lehetséges módozataira. Felhívja a figyelmet arra is, hogy etikai döntések biztosítják, hogy a kutatások megfeleljenek a hazai és nemzetközi tudományos életben elfogadott etikai elveknek, védjék a résztvevőket, a kutatókat és a tudományt mint intézményt is, de ezek a döntések társadalmi-intézményi beágyazottságukból adódóan különböző érdekek mentén születnek, amelyekre reflektálni kell.

A kódex az alábbi dokumentumok felhasználásával készült:

- Code of Ethics. American Educational Research Association. Approved by the AERA Council. February 2011. Educational Researcher, Vol. 40, No. 3, pp. 145–156.
http://www.aera.net/Portals/38/docs/About_AERA/CodeOfEthics%281%29.pdf
[utolsó letöltés: 2016.06.30.]
- —: Kutatásetikai alapelvek. In: Pszichológusok szakmai etikai kódexe (SzEK). Magyar Pszichológiai Társaság – Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi Egyesülete. Budapest, 2004. 7–9.
<http://mpt.hu/wp-content/uploads/2014/10/Pszichol%C3%B3gusok-Szakmai-Etikai-K%C3%B3dex.pdf> [utolsó letöltés: 2016.06.30.]
- Ethical Guidelines for Educational Research. British Educational Research Association. London, 2011.
<https://www.bera.ac.uk/wp-content/uploads/2014/02/BERA-Ethical-Guidelines-2011.pdf> [utolsó letöltés: 2016.06.30.]
- Research Ethics in Ethnography/Anthropology. By Dr Ron Iphofen AcSS. European Commission, DG Research and Innovation
http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/hi/ethics-guide-ethnog-anthrop_en.pdf [utolsó letöltés: 2016.06.30.]
- A Magyar Tudományos Akadémia tudományetikai kódexe. 2010.

¹⁰ Elfogadta a PPK Kari Tanácsa 2016. június 14-én.

http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/tudomanyetikai_bizottsag/tudomanyetikai_kodex_kgy_20100504.pdf [utolsó letöltés: 2016.06.30.]

- Kutatásetikai alapvetés a fogyatékoságtudományhoz. Vitairat kontextusról, alapvető szabályokról és konkrét szabályokról (Disability Studies & Critical Disability Studies). Fogyatékoságtudományi Doktori Műhely, 2013.
http://www.barczy.elte.hu/letoltesek/documents/szm/Kutatasetikai_elvek_10.pdf
[utolsó letöltés: 2016.06.30.]
- Nemzetközi Szociológiai Társaság Etikai Kódexe
http://www.szociologia.hu/tudomanyos_etika/ [utolsó letöltés: 2016.06.30.]

A kutatásokra vonatkozó általános etikai alapelvek és szabályok

Az etikai kódex kutatásnak tekint minden olyan folyamatot, amely valamilyen jelenség vizsgálatára irányul a(z) eltérő paradigmákban többféleképpen értelmezett) tudományosság kritériumainak követésével. Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar kutatási és publikációs alapelvei című dokumentum szerint: „Olyan kutatómunka, aminek része emberből, vagy embertől származó adatok elemzése, kizárólag már meglévő etikai engedély birtokában végezhető.”¹¹ Mindazonáltal a szakdolgozatok esetében a témavezető felelőssége a kutatásetikai felügyelet, aki köteles minden kétségeket fölvető esetet a KEB elé terjeszteni.

A kutatásoknak az alábbi dimenziók tiszteletének jegyében kell folynia:

- a részt vevő személyek és kutatók;
- a tudás;
- demokratikus értékek;
- a neveléstudományi kutatások minősége;
- tudományos szabadság.

Ezek az elvek olykor feszültségbe kerülhetnek egymással. Ezt a kutatónak jeleznie kell. A személyek tiszteletének, különösen a kutatás résztvevőinek dimenziója elsőbbséget élvez.

A részt vevő személyekre vonatkozóan az alábbi fő elvek a meghatározóak:

- számukra nem lehet ártalmas a kutatás,
- legyenek biztosítva személyiségi jogaik, különös tekintettel adataik védelmére,
- számukra direkt vagy indirekt módon legyen előnyös a kutatás,
- tájékozott módon hozhassák meg döntésüket részvételükről, a kutatásban maradásukról (bármikor indoklás nélküli is kiléphetnek),
- egyenlő bánásmódban részesüljenek.

Az etikai bizottságnak benyújtott kutatási terveknek a résztvevőkkel kapcsolatban ki kell térnie ezen alapelvek érvényesülésére a kutatásban, jelezve a felmerülő dilemmákat és nehézségeket is.

A kutatásokban a részt vevő személyek érdekeinek elsőbbsége mellett az alábbiaknak kell együttesen érvényesülniük: a tudományos kutatás és a kutató autonómiája, szabadsága, a tudományos közösség szempontjai, a kutatás társadalmi értéke. E szempontok együttes végiggondolásán alapulhat a kutatás etikai kérdéseinek megválaszolása.

A kutatónak kötelessége betartani annak az országnak jogi normáit, ahol a kutatás folyik (ha több országban, akkor mindegyik jogszabályait). A jogi és morális dimenziók azonban bonyolult viszonyban állnak egymással. Egyrészt nem elegendő a jogszabályok betartása az etikailag megfelelő kutatáshoz, az etikai normák gyakran túlmutatnak a jogi szabályozásokon, másrészt a jogi normákkal kapcsolatban felmerülhetnek etikai kérdések. Az utóbbi esetben a

¹¹ Az ELTE PPK 2/2015. (II. 25.) számú dékáni utasítás 1. számú melléklete. 2. o.

kutató lehetősége, hogy felhívja a figyelmet a jogi problémákra a megfelelő fórumokon, de nem hághatja át ezeket. Előfordulhatnak olyan kutatási helyzetek, amelyekben a résztvevők tudatosan vagy véletlenszerűen összeütközésbe kerülhetnek a jogszabályi előírásokkal. A kutatónak mérlegelnie kell részvételét, az esemény rögzítését és publikálását is. A társadalmi igazságosság kritériuma kerülhet itt feszültségbe a jogszabályi kontextussal, illetve a törvényi megfeleléssel és a résztvevők védelmével.

A kutatásoknak meg kell felelniük a tudományos minőség kritériumának, hiszen ezzel töltik be specifikus társadalmi szerepüket. Az interpretatív, hermeneutikai-fenomenológiai, participatorikus, etnográfiai jellegű megközelítésekben a tudomány és a művészet, a tudomány és a mindennapi élet határai is elmosódhatnak. A kutató többféle sztenderdet, paradigmát követhet, de a kutatónak jeleznie kell a választott megközelítésén belüli tudományos minőségi kritériumoknak való megfelelést, amelyek etikai vonzatát a KEB-nek az adott megközelítést figyelembe véve kell értékelnie. Ennek során mérlegelendők a következők:

- újszerű, a jelenlegi tudományos kánonba nem illeszthető kutatás etikai elvárásai,
- az adott tudományos közösség esetleges fenntartásai a kutatás etikai normáit illetően,
- a kutató törekvése az etikai normák elfogadására.

A tudományos kutatásban a résztvevők védelme, jogaik biztosítása alapvető szempont. A kutató felelősséggel tartozik azokkal szemben, akikkel a kutatást végzi. Fontos szempont, hogy a kutató és a résztvevő kapcsolata, interakciója reflexió tárgya legyen, és már a kutatás tervezésekor szempontként merüljön fel e viszony számos olyan dimenziója (alá-fölérendeltség, hatalmi helyzet stb.), amely befolyással lehet a kutatásra.

A résztvevő kutatásban való önkéntes részvételének előfeltétele az *informált beleegyezés*. Ez nemcsak egy aláírt dokumentum, hanem egy folyamatként is értelmezhető etikai követelmény a kutatásokban, amelynek során a résztvevő megérti a kutatás célját és esetleges kockázatait. Az informált beleegyezés külön dokumentum, amelyet megelőz egy tájékoztató leírás. E tájékoztatásnak ki kell terjednie a következő szempontokra:

- a résztvevőknek lehetővé kell tenni, hogy minél teljesebben megismerjék a kutatás céljait, menetét, és tájékozott beleegyezésüket adják a részvételhez;
- a részvétel önkéntes legyen, nem köthet kötelező módon olyan tevékenységhez, amelyben részt kell vennie a személynek (pl. egyetemi óra, amelyhez kötelezően kapcsolódik kutatás), meg kell hagyni a választás szabadságát, és a nyomásgyakorlás indirekt módjait is kerülni kell;
- a kutatásból meg kell hagyni a résztvevő kilépésének lehetőségét bármikor a folyamat során;
- a résztvevőnek részletes tájékoztatást kell kapnia adatainak kezelési módjáról: annak céljáról, időtartamáról, kik ismerhetik meg az adatait, hogyan történik tárolásuk, milyen jogorvoslati lehetőségeik vannak stb.;
- a résztvevő személyiségi jogait folyamatosan biztosítani és védeni kell a kutatás során;
- ha a kutató vagy a résztvevők a vizsgálat során azt érzékelik, hogy ártalmas a résztvevőknek a kutatás, azt meg kell szakítani;
- tilos a résztvevők diszkriminálása bármilyen alapon;
- amennyiben a kutatás jellege megkívánja – különösen participatív jellegű interpretatív, kvalitatív kutatásoknál –, és ezt a kutató a résztvevők számára a kutatás elején jelezte, a résztvevőnek biztosítani kell a betekintést a vele/róla készült dokumentumokba és/vagy a publikálás előtt meg kell ismertetni vele a kutatói értelmezést, és meg kell hallgatni véleményét (member checking).

Az informált beleegyezéshez kapcsolódó tájékoztatás az alábbiakat tartalmazza:

- a kutatás célja, tartalma, alkalmazott eljárásai, módszerei;
- a kutatásban való részvétel megszakításának módja;

- a kutatás minden olyan tényezője, amely befolyásolhatja a részvételi szándékot (pl. potenciális veszélyek, hátrányok);
- a kutatás várható eredményeinek haszna a résztvevők számára;
- a kutatásban nyert adatok kezelésének módja;
- kutatásra vonatkozó titoktartás köre.

Az informált beleegyezés alapvető norma, de léteznek olyan, elsősorban kvalitatív, etnográfiai szemléletű kutatások, amelyekben a tájékoztatás, informálás nehézséget jelent, pl. a résztvevő nem értheti meg részleteiben a kutatás célját, minden dimenzióját, egyes szereplők a kutatás közben jelennek meg új résztvevőként, a résztvevők köre egy megfigyelés során túl nagy mindenki egyenkénti beleegyezéséhez (pl. egy nagy létszámú iskolában végzett etnográfiai kutatás). Az informált beleegyezés sok esetben feltételezi, hogy a kutatás menete közben is törekedjen a kutató a résztvevő folyamatos tájékoztatására, a résztvevőket közvetlenül nem érintő megfigyelés esetén is mérlegelje vizsgálatának hasznát, résztvevőkre gyakorolt esetleges hatásait, a tájékoztatás lehetőségének módjait mindenki számára. A kutató különítse el a résztvevő megfigyelés során közvetlenül érintett és nem érintett résztvevőket, olyan résztvevők személyes adatait ne használja fel, akiktől nem tudott konkrét beleegyezést kérni, valamint minden esetben kerülje el a megfigyelés által áttételesen is érintett szereplők tárgyiasítását.

Intézményekre vonatkozó átfogó kutatások (pl. esettanulmány, intézményi légkör kutatása, intézményi terek kutatása stb.) esetében szükséges az intézmény vezetőjének beleegyezése, de fontos, hogy az intézmény tagjai is tájékoztatva legyenek, a kutató mérlegelje a vezető és a beosztottak közötti hatalmi viszonyt ez esetben, és hogy azok, akiket a kutatás közvetlenül, adataik felhasználását tekintve is érint (pl. kérdőívek, közvetlen óramegfigyelés, interjú által), beleegyezésüket adják, és megfelelően tájékoztatva legyenek a vizsgálatról.

A kutató egyes kivételes és indokolt esetekben eltekinthet a teljes tájékoztatás elvétől, elhallgathat bizonyos információkat a résztvevők elől, amennyiben ezek egyértelmű közlése magát a kutatás megvalósítását veszélyeztetné, és amennyiben biztosítható, hogy nem származik hátránya a résztvevőknek ebből, de előnyt jelent társadalmilag vagy a résztvevők számára a kutatás elvégzése. Ebben az esetben is mérlegelni kell, milyen módon kapnak a résztvevők részleges tájékoztatást. Egyes esetekben a kutatásba nem direkt módon vonódnak be személyek, hanem áttételesen érintettek, és nem lehetséges elérésük és így tájékoztatásuk: publikus oktatáshoz kapcsolódó honlapok, kiadványok, kulturális jelenségek, tartalmak (tartalom)elemzésénél (pl. irodalmi művek, folyóiratok, honlapok, színházi előadások, tévéműsorok, egyéb publikus kulturális tartalmak), tömegrendezvények mint jelenségek megfigyelésénél, leírásánál (pl. koncertek, fesztiválok kulturális elemzése), illetve nagyszámú résztvevő által használt virtuális terek elemzésénél. Ezekben az esetekben mérlegelni kell a kutatás társadalmi és résztvevőkre vonatkozó hasznát, és gondosan kell arra ügyelni, hogy személyes adatokat ne használjon fel a kutató az elemzésben, és a megfigyelés, elemzés által áttételesen érintett személyek tárgyiasítását kerülje el.

Olyan kutatások esetében, amelyek megtévesztéses helyzetekben folytathatók le, vagy a kutató nem fedheti fel kilétét a kutatás céljának veszélyeztetése nélkül, el lehet tekinteni az informált beleegyezéstől, de ilyenkor fokozottan kell a résztvevők jogaira, méltóságára ügyelni. A megtévesztéses vizsgálatok után a résztvevőket tájékoztatni kell.

A kutató törvényi kötelezettsége és etikai felelőssége a kutatás során nyert adatok, a résztvevőkre vonatkozó információk megfelelő, csakis a kutatási célokhoz kötött, bizalmas és az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló hatályos jogszabálynak megfelelő kezelése, a névtelenség biztosítása. Előfordulhatnak olyan kutatások, amelyekben a résztvevők nem maradnak névtelenek (pl. önkutatás, adott szervezet fejlesztésének vizsgálata stb.). Ez esetben ehhez beleegyezésüket kell adják, és a kutatónak gondosan mérlegelnie kell a résztvevőkre vonatkozó kockázatokat.

Ha a kutató a kutatás során olyan adat birtokába jut, amely valamely résztvevő veszélyeztettségére utal, a veszélyeztettség formájának megfelelően cselekednie kell a résztvevő védelme érdekében.

Jogsértés vagy etikailag kifogásolt kutatói viselkedés esetén a résztvevő panasszal, illetve jogorvoslati kérelemmel fordulhat - az ügy természetének és súlyának megfelelően – a KEB-hez, a Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Bizottságához, az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz, illetve a bírósághoz is.

A kutató és a kutatás védelme is etikai követelmény. A kutató számára is biztosítani kell személyiségi jogainak tiszteletben tartását a kutatás során, és a kutatás nem lehet ártalmas a számára. A kutatócsoportban a kutatók egymás iránti tisztelete és kollegiális együttműködése alapvető etikai követelmény. A kutatásban részt vevő, nem kutatói szerepben lévő alkalmazottak, munkatársak, együttműködők tisztelete, munkájuk megbecsülése és – amennyiben lehetséges – megfelelő finanszírozása biztosítandó. Elvárás továbbá, hogy a kutató kommunikáljon a többi kutatóval, és amikor szükségesnek tűnik, tisztelettel és a tudományosság kritériumai szerint gyakoroljon szakmai kritikát más kutatásokkal, kutatókkal szemben.

A tudományos kutatás szabadságát és autonómiáját a minőségi kritériumokat és a módszereket átláthatóan alkalmazó kutatás által lehet biztosítani. A kutatónak etikai felelőssége, hogy a tudományos kutatás reputációját és a tudományos közösséget általában is védje, azaz

- nem hamisíthatja meg a kutatási eredményeket;
- az eredményeknek a kutatás során szerzett valós adatokra kell támaszkodnia;
- megfelelően hivatkoznia kell a felhasznált forrásokra;
- a csoportos kutatásban rejlő közös intellektuális tőkét nem sajátíthatja ki;
- nem végezhet olyan kutatást, amelyben nem kompetens;
- a kutatást nem használhatja illegális vagy tisztességtelen célokra;
- tartsa be a publikációkra vonatkozó tudományos és etikai alapelveket¹²;
- a kutatásra alapozott véleményét különítse el a saját véleményétől.

Amennyiben a kutatásnak van szponzora vagy finanszírozója (továbbiakban: finanszírozó), a következő etikai szabályokat kell figyelembe venni. A a kutató(csoport), a kutatás és a finanszírozó közötti kapcsolat kétoldalú, amelyet szerződés szabályoz. A kutatónak meg kell felelnie a finanszírozó elvárásainak, kötelessége a legjobb módszereket használva azokra az eredményekre eljutnia, azokra a kérdésekre válaszolnia, amelyeket a szerződésben vállalt, a kapott összeget nem lehet más célra felhasználni, a kutatás kérdéseiben, tartalmán, módszerein nem változtathat lényeges módon a szponzorral való egyeztetés nélkül. A finanszírozó ugyanakkor nem állíthat etikailag el nem fogadható elvárásokat, tisztelnie kell a tudományos kutatás autonómiáját, nem befolyásolhatja a kutatás eredményét.

A kutatásokra vonatkozó speciális etikai szabályok

A neveléstudományi kutatások gyakori résztvevői olyan kiskorúak, akik különösen sebezhető csoportnak számítanak. A kutatónak figyelembe kell vennie, hogy a felnőtt-gyermek hatalmi viszonyba ágyazódik a gyermekekkel végzett kutatás, valamint különösen figyelnie kell arra, hogy a gyermekek, fiatalok számára olyan hatások is ártalmasak lehetnek, amelyeket felnőttek esetében nem tekintünk annak. A gyermekkorhoz kapcsolódó kutatások és értelmezések nyomán a neveléstudomány különösen érzékeny arra, hogy a gyermeket ágenciával és autonómiával rendelkező személynek tekintse, akit informálni kell a kutatásról azon a szinten, amit be tud fogadni, és a kutatás résztvevőjeként kell tekinteni rá, aki saját véleményét alakíthat ki arról. Ezzel együtt a kiskorúakért a szülők is felelősek, ezért az ő beleegyezésük is szükséges a gyermekekkel végzett kutatásokban. A gyermeknek joga van a szüleitől, gondviselőitől

¹² Ld. erről: A Magyar Tudományos Akadémia tudományetikai kódexe. 2010. [\[utolsó letöltés: 2016.06.30.\]](#)

függetlenül is döntéseket hoznia, segítséget kérnie, saját nézeteket kialakítania, általa választott cselekvésekben részt vennie, ezért a kutatásnak e gyermeki jogokat is fontos figyelembe vennie a kutatás során a többi gyermeki joggal együtt, ami szintén megerősíti a gyermeki autonómiát. A gyermeknek az is joga, hogy a felnőttek részéről védelemben, kiemelt figyelemben, gondoskodásban részesüljön.

14 éven aluli gyermek esetében a kutatáshoz a törvényes képviselő (jellemzően a szülő) beleegyezését kell kérni, de a gyermeket is tájékoztatni kell – a korának megfelelően – a kutatásról. A 14 és 16 év között a gyermek és a törvényes képviselő együttes hozzájárulása szükséges a kutatáshoz. 16 év fölötti személy az adatainak kezeléséről önállóan dönthet, ez esetben nem szükséges a törvényes képviselő tájékoztatása.

A bármilyen kisebbséghez tartozó személy szintén sebezhetőbb a többségi társadalomban, és ezt a kutatásban is figyelembe kell venni. A különféle társadalmi kisebbségek kutatása esetén fontos továbbá, hogy nem pusztán a személyek, hanem a kutatott kisebbség érdekei és védelme is előtérbe kell, hogy kerüljön az etikai szempontok között.

A fogyatékossgal élő személyek esetén biztosítani kell a nekik megfelelő részvétel lehetőségét a kutatásban. Ebben a tekintetben irányadónak kell tekinteni a fogyatékossgatudományi kutatásokban alkalmazott alapelveket és előírásokat is¹³.

Gondokság alá helyezett személyek esetében szükség van a gondviselő beleegyezésére is.

A különböző neveléstudományi szemléletmódok, paradigmák alapján végzett kutatások különböző speciális etikai problémákat vetnek fel. Az etnográfiai kutatások, a résztvevő megfigyelések, a participatorikus kutatások, interjúszituációk etikai érzékenységet kívánnak meg a kutatóktól. Amellett, hogy a kutatói szerepre, involváltságra minden esetben reflektálni kell, figyelembe kell venni a kutatott közösség, személy életébe milyen beavatkozást jelent a kutatás, okozhat-e problémát a résztvevőknek. A kutatás során a kutatóval számos bizalmas információt is megoszthatnak a résztvevők és bizalmukba fogadhatják. Ezt körültekintéssel kell kezelnie, és nem szabad vele visszaélni.

A részvétel során a kutatói be nem avatkozás és a résztvevők védelmében történő beavatkozó magatartás kettősségét etikai érzékenységgel kell a kutatónak a mindennapokban mérlegre tennie. Ha kifejezetten diszkriminatív, bántó vagy illegális magatartásokat lát, akkor mérlegelni kell etikailag a közbeavatkozást, illetve a megfelelő személyeknek ezek jelzését, hacsak a kutatás előzetesen tisztázott természete, témája indokolt módon nem kívánatosként jelezte az ilyen beavatkozó magatartást. A résztvevő megfigyeléses kutatás során kialakuló személyes kapcsolódásokat a kutatónak igyekeznie kell úgy beépíteni a kutatásába, hogy az ne a résztvevők kihasználását jelentse, és ezeket megfelelően el kell tudni engedni a kutatás végén a személyek sérülése nélkül. Etikai kérelmekben ezekre a kérdésekre ki kell térni.

A neveléstudományi kutatások fontos területét jelentik a történeti kutatások. Ezek során személyek közvetlenül ritkábban vonódnak be a kutatásba. Amennyiben igen (pl. interjúk által), a fent felsorolt szabályok és szempontok érvényesek e kutatásokra is. A kutatónak bizonyos esetekben figyelnie kell a személyes jellegű és a történeti megértéshez szükséges adatok lehetséges keveredésére (pl. életútinterjúk esetében), ezek érzékeny kezelésére, különösen, ha az interjúban résztvevő neve nyilvános. Továbbá mint minden kutatásban a források megfelelő hivatkozása etikai követelmény is. Speciális esetet jelentenek a levéltári kutatások. Ezek során a személyes adatokkal kapcsolatban a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló hatályos törvénynek megfelelően és etikai érzékenységgel kell eljárni. A jelenleg hatályos jogszabályi előírások szerint a személyes adatok nyilvánosságra hozására akkor van lehetőség, ha a védelmi idő lejárt. A védelmi idő az érintett személy halálától

¹³ A jelenleg erre vonatkozó irányelvek: Kutatásetikai alapvetés a fogyatékossgatudományhoz. Vitairat kontextusról, alapvető szabályokról és konkrét szabályokról (Disability Studies & Critical Disability Studies). Fogyatékossgatudományi Doktori Műhely, 2013.
http://www.barcsi.elte.hu/letoltesek/documents/szm/Kutatasetikai_elvek_10.pdf [utolsó letöltés: 2016.06.30.]

számított 30 év, ha nem ismert a születési ideje, akkor 90 év, ha a születési és a halálozási ideje sem ismert, akkor pedig az adat keletkezésétől számított 60 év. Speciális esetekben lehetséges a védelmi idő előtti kutatás is, de ehhez az MTA illetékes osztályának engedélye, támogató véleménye szükséges, de a publikálás során a személyes adatok nyilvánosságra hozatalára a fentiek vonatkoznak. Az 1990. május 1. után keletkezett levéltári anyagokra is speciális szabályok vonatkoznak, megismerésük csak bizonyos kötelezettségek (védelmi idő, egyéb adatvédelmi szabályok) betartásával lehetséges. Ezek esetében pedig a személyes adatokra vonatkozó etikai szabályok betartása különösen fontos. Speciális törvényi szabályok vonatkoznak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára kutatásaira. A nem levéltári adatok, források esetében is felmerülhet a már elhunyt személyre vonatkozó adatok nyilvánosságra hozásának kérdése. Erre vonatkozóan nincsenek általános, illetve törvényi szabályok (kivéve az elhalálozás okára vonatkozóan: az egészségügyi titoknak minősül), de fontos a kutató etikai érzékenysége.

A neveléstudományi kutatásokban a vizsgálat igen gyakran összekapcsolódik fejlesztésekkel. Ezekben a kutatásokban ki kell térni a kutatási tervben nemcsak a kutatás, hanem a fejlesztés előnyeire és kockázataira az adott közegben, valamint a kutatás és fejlesztés viszonyára. Ennek egyik speciális formája az akciókutatás, ahol a kutatás eredményei azonnal beépülnek az intézmény működésébe, majd újra kutatás tárgyává válnak. Itt szintén körültekintően kell jelezni, hogy milyen előnyökkel, esetleges kockázatokkal járhat az adott közeg számára a kutatás-fejlesztés-cselekvés, és a kutatás során is mindig figyelemmel kell lenni arra, hogy ártó, épp a fejlődést gátló hatások ne jöjjenek létre, vagy hamar korigálják azokat.

Az online, virtuális térben zajló kutatásoknak különös figyelemmel kell lenniük arra, hogy a résztvevők személyesen nem érhetőek el, de a védelmükre, autonómiájukra vonatkozó normákat ugyanúgy tiszteletben kell tartani. A kutatási tervnek ki kell térnie az ezzel kapcsolatos etikai nehézségekre és megoldásaikra a virtuális kontextusban.